

ЧАЛАВАН

Віктор Арісовіч,

здобувач Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
Національної академії аграрних наук
України
(м. Київ)

**М. І. НИЖНІЙ – ОРГАНІЗАТОР В ГАЛУЗІ ОПЛАТИ ПРАЦІ АГРАРІЇВ
(1960-ті рр. ХХ ст.)**

У статті на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу простежується історія розвитку системи оплати праці в сільському господарстві. Зокрема, йдеться про особливості становлення нормування й форм оплати праці аграріїв та роль у даному процесі кандидата економічних наук М. І. Нижнього як організатора вивчення цих проблем в 1960-х рр. Результати дослідження виявили, що наукові розробки М. І. Нижнього та керованого ним відділу в галузі оплати праці у сільському господарстві покладені в основу практичного здійснення економічного закону розподілу за працею, стали основою для численних нормативних актів і положень директивних органів України й СРСР та значною мірою вплинули на зростання виробництва сільськогосподарської продукції. За допомогою аналізу організаційних чинників формування основ нормування сільськогосподарської праці виявлено взаємозв'язок історичних передумов і конкретних наукових результатів. Узагальнюючий висновок зводиться до того, що в умовах значного рівня централізації у сфері тарифного регулювання заробітної плати, коли недостатньою мірою враховувалися особливості різних видів діяльності, динаміка національного доходу та впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, організаційна робота М. І. Нижнього відіграла велику роль у нормуванні праці та розробці нових форм її оплати в колективних сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: Микола Іванович Нижній, історія розвитку оплати праці в сільському господарстві, організація оплати праці сільськогосподарських працівників.

В статье на основе методов конкретно-исторического, сравнительного и проблемно-хронологического анализа прослеживается история развития системы оплаты труда в сельском хозяйстве. В частности, речь идет об особенностях становления нормирования и форм оплаты труда аграриев и роль в этом процессе кандидата экономических наук Н. И. Нижнего как

организатора изучения этих проблем в 1960-х гг. Результаты исследования показали, что научные разработки Н. И. Нижнего и руководимого им отдела, занимавшегося проблемами оплаты труда в сельском хозяйстве положены в основу практического осуществления экономического закона распределения по труду, стали основой для многочисленных нормативных актов и положений директивных органов Украины и СССР и во многом повлияли на рост производства сельскохозяйственной продукции. С помощью анализа организационных факторов формирования основ нормирования сельскохозяйственного труда выявлена взаимосвязь исторических предпосылок и конкретных научных результатов. Обобщающий вывод сводится к тому, что в условиях значительного уровня централизации в сфере тарифного регулирования заработной платы, когда недостаточно учитывались особенности различных видов деятельности, динамика национального дохода и внедрение в производство достижений научно-технического прогресса, организационная работа Н. И. Нижнего сыграла большую роль в нормировании труда и разработке новых форм его оплаты в аграрных предприятиях.

Ключевые слова: Николай Иванович Нижний, история развития оплаты труда в сельском хозяйстве, организация оплаты труда сельскохозяйственных работников.

On the base of concrete historical and comparative methods, and problem-chronological analysis the history of the payment for labor system in agriculture has been traced back. In particular, it concerns special features of rationing formation and forms of payment for labor of farmers and role of the Candidate of Economic Sciences M. I. Nijniy in this process, as an organizer of the study of these issues in 1960's. Results of the study has shown that scientific developments of M. I. Nijniy and his division of payment for labor in agriculture are the basis for the practical implementation of economic law of distribution according to labor, and became the basis for numerous regulatory acts and provisions of the policy of Ukraine and the USSR and mostly influenced the growth of agricultural production. With the help of analysis of organizational factors of the foundations of standardization of agricultural labor forming has been found relationship between the historical background and specific scientific results. General conclusion is that in conditions of significant level of centralization of wage rate regulation, when peculiarities of the various activities were insufficiently taken into account, the dynamics of national income and introduction of scientific and technological progress, organizational work of M. I. Nijniy played the main role in work quota setting and the development of new forms of payment in collective farms.

Keywords: Nikolai Ivanovich Nijniy, history of payment for labor in agriculture, labor payment organization of agricultural workers.

Законодавча база відносно оплати праці сільськогосподарських працівників здебільшого була сформована в довоєнний період, а в 1941–1945 рр., коли засобами оплати праці були переважно постачання та карткова

система, лише коригувалась у галузях, які мали відношення до обороноздатності країни [1]. Із запровадженням принципу оцінки розподілу доходів за трудоднями згідно (із затвердженою VI з'їздом Рад СРСР постановою) «Про колгоспне будівництво» в 1931 р. основною одиницею (мірою) оплати праці в сільськогосподарських підприємствах став трудодень і проіснував у деяких колективних господарствах до 1966 р. [2].

Передвоєнний 1940 рік відзначився зростанням реальних доходів працівників сільського господарства, порівняно з 1913 р., в 3,5 рази [3, 83]. За період 1935–1940 рр. грошова оплата одного трудодня в сільськогосподарських підприємствах збільшилась в 3 рази [4, 81]. Однак, не зважаючи на досягнутий рівень розвитку сільськогосподарських підприємств, в країні переважала натуральна форма оплати праці працівників. До того ж, залежність оплати від кількості вироблених трудоднів не в повній мірі враховувала якісний аспект сільськогосподарської праці.

Метою роботи є з'ясування ролі вітчизняного вченого Миколи Івановича Нижнього як науковця і організатора в системі оплати праці працівників сільського господарства в 1960-х рр.

У післявоєнні роки в сільському господарстві застосовувалась значна кількість тарифних сіток, тарифні ставки тривалий час були незмінними і в умовах підвищення заробітної плати перестали виконувати притаманну їм роль в організації оплати сільськогосподарської праці. У зв'язку з цим в 1956–1964 рр. було реформовано тарифну систему таким чином: тарифні ставки працівників різних галузей народного господарства підвищено на 30–70%, ставки нижчого розряду – 60–80 %; кількість застосовуваних тарифних сіток оплати праці скорочено до 10, число тарифних розрядів – з 5–15 до 6–10, діапазон тарифних сіток – зменшено з 1:2,5–1:4,1 до 1:1,8–1:2,6. В 1968 р. у зв'язку з підвищенням мінімального розміру місячної заробітної плати до 60 крб. в країні було збільшено тарифні ставки й оклад лише окремим категоріям працівників.

Важливим чинником для розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств у післявоєнний період стало затвердження на лютневому (1954) Пленумі ЦК КПРС та Радою Міністрів СРСР розроблених Радою в справах колгоспів і Міністерством сільського господарства СРСР нових «Приблизних норм виробітку та розцінок в трудоднях в колгоспах» на 1480 видів ручних і кінно-ручних сільськогосподарських робіт, завдяки чому аграрії отримали можливість більш точніше розробляти норми виробітку, враховуючи особливості господарства. Однак з часом примірні норми виробітку ставали неактуальними, адже виробництво постійно розвивалось і вдосконалювалось, що, в свою чергу, вимагало приведення їх у відповідність із досягнутим рівнем продуктивності праці.

Організаторські здібності М. І. Нижнього (1916–2003) проявились у результаті глибокого вивчення і розкриття ним закономірностей розвитку системи і форм оплати праці працівників та проблем матеріального стимулювання в колективних сільськогосподарських підприємствах у другій половині ХХ століття. В кінці 1950-х рр., працюючи на посаді старшого наукового співробітника відділу економіки і організації колгоспного виробництва в Українському науково-дослідному інституті економіки і організації сільського господарства, М. І. Нижній успішно справлявся з виконанням завдань по плановій тематиці відділу, надавав допомогу партійним і радянським органам в реалізації актуальних питань економіки сільськогосподарського виробництва. Вже тоді у виконанні завдань, які постали перед країною, важливу роль виконав М. І. Нижній при вирішенні проблем з оплати праці в окремих господарствах країни. Так, в 1958 р. у колективному господарстві «Україна» Хорольського району Полтавської області [5] було всесторонньо впроваджено у виробництво науково обґрунтовану систему ведення господарства за участі працівників Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, Полтавського сільськогосподарського інституту, керівництва та активу господарства та 15 вчених Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства. Запроваджена в господарстві

«Україна» науково обґрунтована модель базувалась на економічно доцільній спеціалізації, раціональному поєднанні галузей, організаційних та зоотехнічних заходах і всебічному використанні природно-економічних умов господарюючого суб'єкта, що й забезпечило збільшення валової та товарної продукції при мінімальних затратах праці та грошових коштів. М. І. Нижній відповідав за впровадження прогресивних форм оплати праці сільськогосподарських працівників.

У червні 1960 р. М. І. Нижній був переведений на посаду завідувача відділу організації, нормування і оплати праці в колгоспах і радгоспах Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства. На посаді завідувача відділу він пропрацював 24 роки та, крім того, 18 років – консультантом з проблемних питань в області оплати сільськогосподарської праці при інституті. Напередодні напрямки розвитку народного господарства України на 1959–1965 рр. визначив позачерговий XXI з'їзд КПРС, який поставив завдання значно підняти сільське господарство за рахунок інтенсивного підвищення продуктивності праці сільськогосподарських працівників шляхом впровадження в господарствах науково обґрунтованої системи ведення господарювання. Вона охоплювала спеціалізацію, механізацію, використання досягнень передового досвіду. За настановою М. С. Хрущова така система ведення сільського господарства розглядалася як першочергова державна справа.

Протягом 1959–1965 рр. науково обґрунтована організація здійснюваних робіт та нормування праці працівників з впровадженням прогресивної форми її оплати (поряд із впровадженням комплексної механізації процесів сільськогосподарського виробництва) була вирішальним чинником при реалізації запланованого майже двократного підвищення продуктивності праці. В 1960 р. на чолі з М. І. Нижнім працівники Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства, спеціалісти Полтавського обласного управління сільського господарства на базі передового сільськогосподарського підприємства «Червона Зірка» Хорольського району

Полтавської області провели наукове дослідження та вдосконалили норми виробітку і розцінки [6]. При цьому вони врахували стан організації праці й досягнутий рівень її продуктивності, напрям ведення господарства, специфічні природні й економічні умови. Норми виробітку та розцінки були розроблені вченими і вперше прийняті у даному господарстві на початку 1959 р., а до кінця року разом з управлінцями та спеціалістами господарства доповнювалися й уточнювалися для всіх галузей сільського господарства та розцінки й порядок оплати працівників колективних сільськогосподарських підприємств. Ці розробки з нормування та віднесення робіт до розрядів були обговорені й доповнені на економічній раді Хорольського району і рекомендовані Полтавським обласним управлінням сільського господарства як зразкові при застосуванні у колективних господарствах Полтавської області та Лісостепової зони України.

На початку 1960-х рр. була значна кількість сільськогосподарських підприємств з низьким рівнем нормування праці. При динамічних зовнішніх умовах норми виробітку з року в рік не переглядались, що призводило до надмірного витрачання грошових коштів на оплату праці та збільшення виробничих витрат. Така ситуація в аграрній сфері країни спонукала Міністерство сільського господарства УРСР й окремі науково-дослідні установи вивчати досвід з нормування праці передових господарств, друкувати масовим тиражем документи, в яких розроблені зазначені норми виробітку, які, однак, не враховували особливості значної кількості господарств. Тому в 1961 р. було прийнято рішення спільними зусиллями спеціалістів галузевих науково-дослідних установ Міністерства сільського господарства УРСР розробити норми виробітку з використанням матеріалів значної кількості типових для певної зони сільськогосподарських підприємств. Організаційно-методичне керівництво щодо розробки прогресивних норм виробітку по всіх галузях сільського господарства [7] здійснено кандидатом економічних наук М. І. Нижнім. В умовах, коли всі ручні і кінно-ручні роботи були розподілені на 9 груп, відповідно до яких встановлювались розцінки, М. І. Нижній довів

недоцільність розподілу робіт на таку кількість розрядів і запропонував запровадження розцінок згідно 6-розрядної тарифної сітки, яка застосовується й донині. Така розробка економіста-аграрія сприяла упорядкуванню тарифікації робіт й організації оплати праці в сільськогосподарських підприємствах на початку 1960-х рр.

Як зауважив М. С. Хрущов, на початку 1950-х рр. в Україні мало місце відсторонення від принципу матеріальної зацікавленості, здебільшого у сільському господарстві, стан якого погіршився [8]. На вересневому (1953 р.) й послідуєчих пленумах ЦК КПРС визнали помилки в управлінні сільськогосподарською галуззю країни й розробили нову програму піднесення сільського господарства завдяки вдосконаленню матеріально-технічної бази, що повинно було поетапно забезпечити: 1) впродовж 1961–1970 рр. – значне збільшення, порівняно з США, виробництва продукції на душу населення; в 1971–1980 рр. – задоволення усіх потреб населення. На січневому (1961 р.) Пленумі ЦК КПРС М. С. Хрущов визначив матеріальну зацікавленість як таку, що повинна зайняти належне місце в організаційній роботі [9, 73]. Зважаючи на такі обставини, М. І. Нижній скоординував групу колег по Українському науково-дослідному інституту економіки і організації сільського господарства, завдяки чому на основі аналізу характеру здійснюваних державою заходів в галузі оплати праці аграріїв та реального стану даної проблеми було розроблено напрями та заходи щодо її вирішення [10].

У першій половині 1960-х рр. кількість затраченої праці при виробництві продукції сільського господарства в державних сільськогосподарських підприємствах вимірювалася й обліковувалася за встановленими нормами виробітку, її якість оцінювалася за тарифікацією – об'єктивною класифікацією виконаної роботи у залежності від її складності, умов виконання, необхідного фізичного й розумового зусилля та відповідальності працівника, що уможливило наукове обґрунтування співвідношення заробітної плати працівників, зайнятих у різних галузях народного господарства.

При переході колективних сільськогосподарських підприємств на гарантовану оплату праці поряд з упорядкуванням норм виробітку значною мірою було вдосконалено тарифікацію робіт. Але оскільки застосовувані в господарстві методи оцінки не завжди забезпечували справедливе співвідношення в оплаті праці й оцінку подібних робіт, та з огляду на це, в 1964 р. під керівництвом М. І. Нижнього вченими Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства вперше в Україні було розроблено тарифікацію механізованих, ручних і кінно-ручних сільськогосподарських робіт. Результати цих вивчень були розглянуті й рекомендовані Міністерством сільського господарства УРСР для колективних сільськогосподарських підприємств та видані у вигляді довідника [11]. У ньому вперше подано перелік механізованих робіт і віднесення їх до відповідних розрядів у порядку, що відповідає затвердженим державним стандартам по тарифікації цих робіт у радгоспах. Зважаючи на те, що ефективність тарифної системи залежить від правильного вибору тарифної сітки, а віднесення того чи іншого розряду не свідчить про рівень оплати праці, М. І. Нижній розробив найдоцільніший механізм оплати праці на основі застосування прогресивних зростаючих коефіцієнтів і запропонував тарифну сітку. Оpubлікований з тарифікаційними даними довідник у середині 1960-х рр. мав велике практичне значення для плановиків-економістів сільськогосподарських підприємств, обліковців бригад (комплексних, спеціалізованих, рільничих, тракторно-рільничих, тракторних) і тваринницьких ферм, керівників колективних господарств, бригадирів, спеціалістів сільського господарства.

Подальший розвиток економіки країни у 1966–1970 рр. залежав від ефективності виробництва продукції сільського господарства, зокрема, темпів його піднесення, прискорення яких визначалося розробленими заходами економіко-політичного характеру на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС та схвалено XXIII з'їздом КПРС (березень 1966 р.), а саме: посиленням ролі економічних методів і стимулів в управлінні сільським господарством;

радикальним вдосконаленням системи його планування; розширенням господарської самостійності та ініціативності сільськогосподарських підприємств; підвищенням матеріальної зацікавленості працівників у кінцевих результатах господарювання. Вже в 1966–1967 рр. при виконанні поставлених завдань сільськогосподарськими працівниками було досягнуто значних успіхів, а на жовтневому (1968 р.) Пленумі найбільш важливим завданням держави було визначено подальше прискорення темпів розвитку сільського господарства, базисом для чого мали бути технічне переозброєння, підвищення культури землеробства та продуктивності у тваринництві, масштабна хімізація та меліорація земель. Серед найважливіших умов розвитку сільського господарства було дотримання принципу матеріальної зацікавленості сільськогосподарських працівників у результатах своєї праці, що знайшло своє відображення в Постанові ЦК КПРС і Верховної Ради СРСР від 16 травня 1966 р. № 372 «Про підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників у розвитку громадського виробництва» [12; 13, 170], згідно з якою у другій половині 1966 р. колективні сільськогосподарські об'єднання запровадили гарантовану оплату праці у грошовому і натуральному вираженні (виходячи з тарифних ставок відповідних категорій працівників). Це забезпечило вдосконалення системи розподілу продукції сільського господарства в країні. Згодом у постанові листопадового (1968 р.) Пленуму ЦК КПРС було зазначено, що в господарствах досить повільно впроваджувались прогресивні форми та методи організації й оплати праці, неналежно дотримувались принципів економії та подекуди здійснювались надмірні витрати на утримання адміністративно-управлінського персоналу.

Оскільки станом на 1967 р. в Україні існувало 5 зональних нормативно-дослідних станцій, напрацювання яких, однак, не були узагальнені через відсутність організаційно-методичного центру, Міністерство сільського господарства УРСР доручило науково-дослідним установам розробити уніфіковані норми праці. Оскільки видані в 1968 р. довідники, що врахували зміни умов з часу виходу попередніх (1962–1963 рр.), не усунули всіх недоліків

у нормуванні праці, М. І. Нижній запропонував інший підхід щодо нормування й тарифікації в сільському господарстві, оплати праці різних категорій працівників. Зокрема, він здійснив розрахунок грошової частини тарифної ставки, який передбачав будь-який спосіб розрахунків з сільськогосподарськими працівниками за продукти при суворому дотриманні гарантії в оплаті праці. При цьому вчений наполіг на тому, щоб при реалізації колгоспникам продуктів за державними роздрібними цінами тарифні ставки ставити у відповідність радгоспним, які були вищими порівняно з колгоспними [14, 73].

Будучи досвідченим організатором в галузі оплати аграрної праці, М. І. Нижній запропонував об'єднати існуючі на той час у різних системах нормувально-дослідні станції і лабораторії в єдину державну систему з метою підвищення економічної ефективності їх діяльності та надання колгоспам і радгоспам можливостей для оперативного отримання необхідних високоякісних нормативних матеріалів [15, 37]. При цьому М. І. Нижній через періодичну пресу надав значну допомогу колективним господарствам, роз'яснюючи проблемні питання щодо впровадження передових форм оплати колгоспників. На початку 1969 р. Міністерством сільського господарства УРСР при Українському науково-дослідному інституті економіки і організації сільського господарства було створено лабораторію по нормативах праці, яка базувалась на 5 зональних нормативно-дослідних станціях та їх 20 нормативних пунктах у відповідності з різними природно-економічними умовами. Така реструктуризація сформувала організаційну систему нормування сільськогосподарської праці в Україні.

В 1960-х рр. планово-адміністративна система характеризувалась значним рівнем централізації у сфері тарифного регулювання заробітної плати й не враховувала всі особливості різних видів діяльності, динамічні зміни національного доходу та впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво. Під час управління М. І. Нижнім відділом організації, нормування і оплати праці в колгоспах і радгоспах в Українському науково-

дослідному інституті економіки і організації сільського господарства ім. О. Г. Шліхтера в 1960-х рр. було вперше сформульовано ряд принципово нових теоретичних положень організації оплати праці в колективних сільськогосподарських підприємствах, розкрито особливості дії соціалістичного закону розподілу за працею в різні періоди розвитку виробництва продукції сільського господарства; обґрунтовано теоретичні основи і практичні пропозиції з впровадження щомісячного грошового авансування колгоспників, переходу від трудовня до грошової і гарантованої форми оплати праці, напрями посилення її зв'язку з кінцевими результатами через застосування акордно-преміальної системи та ін. Всі ці наукові розробки в галузі оплати праці сільськогосподарських працівників радянської епохи були впроваджені в практику завдяки М. І. Нижньому, який окрім того, що був філософом і методологом, мав неабиякий організаторський талант. Наукові розробки вченого і керованого ним відділу стали основою практичного здійснення економічного закону розподілу за працею та підґрунтям численних нормативних актів і положень директивних органів республіки і СРСР, які значною мірою вплинули на зростання виробництва продукції сільського господарства в трудових колективах. Сподіваємось, подальше дослідження історії нормування й оплати праці сприятиме підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень у сільському господарстві країни.

Список використаних джерел і літератури

1. *Танаев В. М.* Из истории организации оплаты труда в сельском хозяйстве России в 30-50-е годы XX века / В. М. Танаев, Л. П. Криволапова // Изв. Оренбургского гос. аграр. ун-та. – 2005. – № 6–1, Т. 2. – С. 128–130.
2. *Решение* партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.) : сб. док. за 50 лет : в 5 т.. – М. : Политиздат, 1967. – Т. 2 : 1929–1940 годы / [сост. : К. У. Черненко, М. С. Смиртюков]. – 798 с.
3. *Осадько М.* Укрепление принципа материальной заинтересованности в колхозном производстве / М. Осадько // Вопр. экономики. – 1959. – № 2. – С. 80–88.
4. *Данилов В. П.* Создание материально-технических предпосылок коллективизации сельского хозяйства в СССР / В. П. Данилов. – М. : Акад. наук СССР, 1957. – 452 с.

5. Система ведення господарства в колгоспі «Україна», Хорольського району, Полтавської області (Лісостеп) / Г. В. Бова, І. Г. Козлов, І. І. Жадан [та ін.] ; редкол. : М. С. Співак, П. А. Власюк, І. Ф. Бузанов, І. Н. Романенко ; відп. за вип. : І. І. Жадан. – К. : Вид-во УАСГН, 1959. – 120 с.

6. *Норми* виробітку, розцінки і оплата праці в колгоспі [«Червона Зірка», Хорольський район, Полтавська область] / розроб. : Б. М. Середенко, М. І. Нижній, Л. С. Пристапчук [та ін.] ; ред. : І. Й. Бабський, І. Н. Романенко, Б. М. Середенко, А. Ф. Чайковський ; Укр. НДІ економіки і орг. сіл. госп-ва ; Полтав. обл. упр. сіл. госп-ва. – Х., 1960. – 116 с.

7. *Норми* виробітку на ручні та кінно-ручні роботи в колгоспах Української РСР / М-во сіл. госп-ва УРСР ; Укр. НДІ економіки і орг. сіл. госп-ва. – К. : Держсільгоспвидав УРСР, 1962. – 192 с.

8. *Хрущев Н. С.* За новые победы мирового коммунистического движения / Н. С. Хрущев. – М., 1961. – С. 21–22.

9. *Хрущев Н. С.* Повышение благосостояния народа и задачи дальнейшего увеличения производства сельскохозяйственных продуктов / Н. С. Хрущев // [Сборник речей на Пленуме ЦК КПРС 17 января 1961 г.]. – М. : Госполитиздат, 1961. – 112 с.

10. *Оплата* труда в сельском хозяйстве СССР / под ред. И. И. Дмитрашко ; Н. Х. Вдовиченко, Н. И. Нижнего [и др.]. – М. : Изд-во соц.-экон. лит., 1962. – 150 с.

11. *Довідник* по тарифікації сільськогосподарських робіт для колгоспів Української РСР / уклад. : М. І. Нижній, М. О. Шупик, В. В. Поденко ; М-во сіл. госп-ва ; Укр. НДІ економіки і орг. сіл. госп-ва. – К. : Держсільгоспвидав, 1964. – 128 с.

12. *Пономарьов Б. Н.* XXIII з'їзд КПРС. Удосконалення методів керівництва економікою [Розд. 3] [Електронний ресурс] / Б. Н. Пономарьов // Пономарьов Б. Н. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу / Б. Н. Пономарьов, М. З. Болім, В. С. Зайцев. – 5-е вид. – 1976. – Режим доступу: <http://rua.pp.ua/xxiii-syezd-kpss-sovershenstvovanie-metodov-30243.html>.

13. *Собрание* постановлений правительства СССР. – 1977. – № 9.

14. *Нижній М. І.* Тарифна система / М. І. Нижній, Є. С. Барановський // Гарантована оплата праці в колгоспах / за ред. М. Х. Вдовиченка, М. І. Нижнього. – К. : Урожай, 1969. – С. 51–73.

15. *Нижній М. І.* Нормування праці / М. І. Нижній // Гарантована оплата праці в колгоспах / за ред. М. Х. Вдовиченка, М. І. Нижнього. – К. : Урожай, 1969. – С. 31–51.